

تأثیر شبکه‌های اجتماعی بر تحقق دموکراسی دیجیتال (مورد مطالعه: دانشجویان دانشگاه مازندران)

شراره مهدی‌زاده^۱، منصوره شیفته^۲

تاریخ دریافت: ۹۷/۱/۲۶، تاریخ تایید: ۹۷/۵/۱۸

چکیده

تکنولوژی‌های ارتباطی و اطلاعاتی به‌ویژه شبکه‌های اجتماعی این توانایی را دارا هستند که با فراهم‌نمودن حوزه و فضای عمومی و شکل‌دهی به نوع جدیدی از حکومتگری تحت عنوان دولت الکترونیک یا حکومتگری الکترونیک، زمینه‌هایی را برای تبادل اطلاعات و بحث و مشارکت گسترده‌تر شهروندان فراهم نمایند. پژوهش حاضر، به بررسی تأثیر نقش شبکه‌های اجتماعی در تحقق دموکراسی دیجیتال می‌پردازد. هدف از انجام این پژوهش، بررسی این امر است که تا چه اندازه شبکه‌های مجازی و دولت الکترونیک می‌توانند زمینه و شرایط تحقق دموکراسی دیجیتال را از طریق تشکیل حوزه عمومی فراهم سازند.

جامعه آماری این پژوهش، دانشجویان دانشگاه مازندران و ابزار به‌کار رفته، پرسشنامه محقق‌ساخته می‌باشد. یافته‌های پژوهش، نشانگر میزان استفاده بالا از شبکه‌های مجازی و خدمات دولت الکترونیک است. با این وجود، استفاده از شبکه‌های اجتماعی و خدمات دولت الکترونیک، به‌منظور فعالیت سیاسی در سطح متوسط و پایین قرار دارد؛ به این معنی که تحقق دموکراسی دیجیتال به‌طور کامل صورت نگرفته، اما نتایج تبیینی با تأیید فرضیه‌های اصلی تحقیق ناظر بر وجود رابطه بین شبکه‌های اجتماعی، دولت الکترونیک و دموکراسی دیجیتال می‌باشد. همچنین یافته‌های معادله رگرسیون نشان داد، ۵۴ درصد از کل تغییرات تحقق دموکراسی دیجیتال، توسط دو متغیر مستقل شبکه‌های اجتماعی مجازی و دولت الکترونیک تبیین می‌شود و دولت الکترونیک، قوی‌ترین و مهم‌ترین متغیر پیش‌بینی‌کننده بر تحقق دموکراسی دیجیتال، در بین جمعیت نمونه پژوهش حاضر است. شبکه‌های اجتماعی در این پژوهش بعد از متغیر دولت الکترونیک، بیشترین اثر را بر تحقق دموکراسی دیجیتال داشته است.

واژگان کلیدی: دموکراسی دیجیتال، شبکه‌های مجازی، دولت الکترونیک، حکومتگری الکترونیک.

^۱ دانشگاه الزهرا: sh.mehdizadeh@yahoo.com

^۲ کارشناس ارشد پژوهش‌های اجتماعی: mansouredhifte@gmail.com

مقدمه و طرح مسئله

ظهور فناوری‌های نوین ارتباطی و شبکه‌های مجازی، باعث خلق نوع جدیدی از تعامل ما بین شهروندان و دولت‌ها شده است. این شبکه‌ها، فضای اجتماعی و سیاسی جدیدی را ایجاد نموده‌اند که شاخص اصلی آن تولید و تکثیر جریان سریع و آزاد اطلاعات و داده‌ها و رشد مشارکت شهروندان می‌باشد.

شبکه‌های مجازی، بنابر پتانسیل و ظرفیت بالقوه خود، می‌توانند فضای سیاسی و اجتماعی را دچار تحولی عمیق کرده و با انتقال اطلاعات و دانش، ارتباط با حاکمان و مسئولان سیاسی را میسر و موجب کمتر شدن فاصله اطلاعاتی میان نخبگان و عموم مردم شوند. در عصر دیجیتال، اطلاعات به‌عنوان یک منبع عمومی که باید در اختیار همه شهروندان قرار گیرد، محسوب می‌شود. به بیان دقیق‌تر، دسترسی به اطلاعات یک حق عمومی است و دولت وظیفه دارد دسترسی شهروندان به اطلاعات را تضمین کند. این اطلاعات برای فهم محیط اجتماعی و سیاسی معاصر ضروری است و قائل شدن به چنین مهمی، نیاز به مشارکت معنادار شهروندان دارد (Larsen, 2002: 18). از این رو، افزایش مشارکت سیاسی مردم در فرایندهای سیاست‌گذاری در کنار دسترسی یکسان همه شهروندان به اطلاعات پیرامون عملکرد دولت - که هر دوی اینها ضامن حفظ حقوق سیاسی و مدنی مردم و به‌عبارت بهتر از پایه‌های تقویت‌کننده جوامع مدنی می‌باشد - اصولی است که باعث تقویت دموکراسی شده و به آن جلوه و ظاهر دیگرگونه‌ای می‌دهد. البته تکنولوژی، فی‌نفسه و ذاتاً قادر به تحمیل شرایط دموکراتیک به حکومت و یا تعمیق دموکراسی در نظام‌های غیردموکراتیک و رشد و افزایش مشارکت سیاسی شهروندان نمی‌باشد و به همین اندازه، حضور و خواست ملت‌ها مبنی بر استفاده و به کارگیری تکنولوژی امری مهم و ضروری است. چنین اراده‌ای در قالب دولت الکترونیک متبلور می‌شود. رشد دولت الکترونیک که در نتیجه استفاده دولت‌ها از فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی است، می‌تواند زمینه انتقال و تبادل اطلاعات و ارتباط آزاد میان شهروندان، دولت و مسئولین را فراهم سازد. در نتیجه، گسترش آگاهی و اطلاعات شهروندان و تحقق دموکراسی الکترونیک امکان‌پذیر می‌شود. به عبارتی، دولت الکترونیک که در نتیجه به‌کارگیری دولت از فناوری‌های اطلاعاتی حاصل می‌شود، امکان تحقق نظام‌های دموکراتیک و شکل نوینی از دموکراسی که تا کنون مسبوق به سابقه نبوده را تحت عنوان دموکراسی الکترونیک یا دموکراسی دیجیتال فراهم می‌کند.

شبکه‌های اجتماعی مجازی، مهم‌ترین و پر نفوذترین رسانه اجتماعی محسوب می‌شوند؛ چون به فضای شخصی افراد در سنین مختلف و با سطح تحصیلات متفاوت وارد شده و این

امکان را برای افراد فراهم می‌سازند که با منبع پیام و در نتیجه خود پیام سریع‌تر ارتباط برقرار کنند.

امروزه، پدیده انقلاب ارتباطات و محصول کاملاً شناخته‌شده آن یعنی اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مجازی، در حال ایجاد تغییرات اساسی و وسیعی در ماهیت، اشکال و ساختارهای قدرت در جوامع مختلف اعم از پیشرفته و در حال توسعه است و این امر، پژوهشگران را به پرسش درباره میزان و چگونگی این تغییرات و تأثیرات کنونی و آتی اینترنت بر زندگی سیاسی جوامع و رابطه بین دولت‌ها و شهروندان واداشته است. یکی از عوامل توجه روزافزون پژوهشگران علوم سیاسی و اجتماعی به این پدیده، نقشی است که شبکه اینترنت می‌تواند در رشد و تقویت دموکراسی و مشارکت سیاسی به شیوه‌هایی کاملاً نو در جوامع مختلف داشته باشند. این توانایی به دلیل ویژگی‌هایی چون تعاملی بودن، همزمانی ارتباط، فراگیر بودن و متمرکز نبودن شبکه‌های اجتماعی مجازی است که آن را از رسانه‌های جمعی سنتی نظیر؛ مطبوعات، رادیو و تلویزیون متمایز می‌سازد (سید علوی، ۱۳۹۰: ۲۰).

شبکه‌های اینترنتی از این پتانسیل برخوردارند که اگر به‌درستی و به شیوه صحیح به کار گرفته شوند، زمینه‌هایی را برای مشارکت بیشتر شهروندان و شکل‌گیری جامعه دموکراتیک فراهم سازند. البته گسترش مشارکت سیاسی تنها نتیجه قابلیت‌ها و امکاناتی که شبکه‌های اینترنتی فراهم می‌سازند نبوده، بلکه شهروندان و ویژگی‌های شبکه‌های اینترنتی، در تشویق شهروندان به مشارکت سیاسی و در نتیجه شکل‌گیری دموکراسی دیجیتال اثرگذار است. از این رو، هدف در این پژوهش، بررسی نقش شبکه‌های مجازی در تحقق دموکراسی دیجیتال است. یعنی تا چه اندازه شبکه‌های اجتماعی زمینه شکل‌گیری دموکراسی دیجیتال را فراهم می‌کنند و همچنین توجه به این امر که با توجه به رشد روز افزون ابزارهای فناوری ارتباطی در ایران و افزوده شدن لحظه به لحظه تعداد کاربران و شکل‌گیری هزاران شبکه اجتماعی تا چه اندازه حوزه عمومی در شبکه‌های اینترنتی شکل گرفته و زمینه تحقق دموکراسی دیجیتال را فراهم نموده‌اند. لذا سؤالات دیگری نیز مطرح می‌شود از جمله:

- آیا دولت الکترونیک در تحقق دموکراسی دیجیتال نقش دارد؟

- آیا شبکه‌های اجتماعی در رشد دولت الکترونیک نقش دارند؟

چارچوب نظری

موافقان دموکراسی دیجیتال، معتقدند یکی از راه‌های تحقق دموکراسی دیجیتال، شکل‌گیری حوزه عمومی است. به هر میزان شبکه‌های اجتماعی مجازی، پست‌های الکترونیکی و اینترنت در نیرومندتر و گسترده‌تر شدن حوزه عمومی کمک نمایند به همان اندازه، دموکراسی و نهادهای

دموکراتیک کارآمدتر خواهند بود. هابرماس در نظریه «دموکراسی مشورتی» خود، راه حل آسیب‌های دموکراسی را در خارج از نهادهای رسمی آن (دولت و نهادهای سیاسی) و در سطح اجتماعی دنبال می‌کند (هابرماس، ۱۳۸۱: ۲۶۵). به نظر او دموکراسی علاوه بر شکلی از حکومت، شیوه‌ای از زندگی است. او در نظریه «کنش ارتباطی» و «حوزه عمومی»، تلاش دارد تمایل ذاتی زندگی روزمره به اجماع عقلانی و شیوه دموکرات‌زیستن را پیدا کند. از نظر او جامعه‌ای عاری از اجبار و مبتنی بر فرهنگ عمومی صرفاً آرزویی اتوپیایی نیست و می‌تواند در زندگی روزمره افراد جاری باشد (سیدمن، ۱۳۸۶: ۱۶۹). کنش ارتباطی از نظر او رایج‌ترین شیوه کنش بشری است که در آن افراد درگیر، نه از طریق حسابگری‌های خودخواهانه، بلکه از طریق کنش‌های تفاهم‌آمیز هماهنگ می‌شوند. غایت کنش ارتباطی، دستیابی به تفاهم است (هابرماس به نقل از ریترز، ۱۳۸۷: ۲۱۱). از نظر هابرماس، دموکراسی را باید شیوه خاصی دانست که شهروندان توسط آن تصمیمات جمعی و عقلانی اتخاذ می‌کنند. شیوه‌ای که از طریق گفت‌وگوی آزاد در بین افراد و گروه‌ها به دست می‌آید. گفت‌وگویی که همراه با اعتماد به طرف مقابل و مدارا همراه است تا تفاهمی برای یک تصمیم مشترک ایجاد شود. دموکراسی شیوه رفتاری با حدی از اعتماد، مدارا و میل به مشارکت مدنی و اجتماعی است (هابرماس ۱۳۸۴: ۵۷).

«دموکراسی گفت‌وگویی» گیدنز نیز با وجود تفاوت‌هایی تحت تأثیر رویکرد تأملی و دموکراسی مشورتی هابرماس است. از نظر او به وجود آمدن همبستگی، اساس توسعه جامعه است. همبستگی از گفت‌وگو و تجربه دموکراسی در سطوح اجتماعی جامعه نشأت می‌گیرد. دموکراسی از نظر گیدنز، فرایند تأمل و مباحثه است که هدف آن همزیستی و مدارای متقابل است. به عقیده او دموکراسی تأملی، نه تنها به شفافیت در حوزه رسمی سیاسی، بلکه به خارج از نهادهای رسمی و به زندگی روزمره افراد وابسته است و باید در کلیه سطوح زندگی جاری شود (kaspersen, 2000: 45).

آنچه را که گیدنز از دموکراسی بیان می‌دارد، تنها زمانی تحقق می‌یابد که عرصه‌هایی برای بحث آزاد فراهم شود. دموکراسی یعنی بحث و گفت‌وگو، یعنی در مقابل سایر روش‌های تصمیم‌گیری؛ بگذاریم که نیروی استدلال برتر راهبر ما باشد. نظم در هرجا که لازم باشد، فراهم‌آورنده ترتیبات نهادی برای میانجی‌گری، مذاکره و دستیابی به مصالحه است و روش بحث آزاد، روش تعلیم و تربیت دموکراتیک نیز هست (کسل، ۱۳۸۷: ۴۲۹). آنچه را که گیدنز از دموکراسی گفت‌وگویی بیان می‌دارد و استدلال‌هایی که وی از جهان جهانی شده مطرح می‌کند می‌توان این‌گونه نتیجه گرفت که دموکراسی گفت‌وگویی گیدنز می‌تواند پاسخگوی بحران همبستگی باشد و منجر به ایجاد همبستگی جدید و مسئولانه گردد و روند حیاتی اعتماد فعالانه رادر میان مردم تقویت کند (جلایی‌پور، ۱۳۸۳: ۱۶۷).

کاستلز نیز در اثر جدید خود تحت عنوان «قدرت ارتباطات»، از شکل‌گیری نوع جدیدی از حوزه عمومی تحت عنوان «حوزه عمومی جدید» سخن می‌گوید که در نتیجه فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی شکل گرفته است و منجر به نوع جدیدی از دموکراسی تحت عنوان «دموکراسی دیجیتال یا الکترونیک» شده است؛ که شامل نقش و قدرت ابزارهای الکترونیک در شکل‌گیری اجتماعات مجازی، دموکراسی الکترونیک و جنبش‌های اجتماعی است که از طریق ارتباطات الکترونیک شکل می‌گیرد (کاستلز، ۱۳۹۳: ۵۵۳-۵۵۴). ابزارهای الکترونیک توانسته‌اند با فراهم‌نمودن شرایط، امکان مشارکت شهروندان و شکل‌گیری شهروندی فعال را فراهم سازند که از طریق ارتباطات کامپیوتری با مسئولان در ارتباط بوده و نظرات و دیدگاه‌ها و خواسته‌های خود را به گوش آنها برسانند. در عین حال، وی با تأکید بر شکل‌گیری اجتماعات مجازی و نقش آن در تشویق شهروندان در مشارکت سیاسی زمینه‌های بروز و ظهور نوع جدیدی از دموکراسی تحت عنوان «دموکراسی الکترونیک» را امکان‌پذیر می‌داند. کاستلز به نقش شبکه‌های مجازی از طریق شکل‌گیری حوزه عمومی جدید که به صورت مجازی رشد یافته توجه می‌کند و آن را زمینه‌ساز ظهور جنبش‌های اجتماعی می‌داند. ابزارهای الکترونیک فرصتهایی را در زمینه تقویت مشارکت سیاسی و ارتباط افقی میان شهروندان پدیدآورده است. در واقع، دسترسی مستقیم و هم‌زمان به اطلاعات، و ارتباطات کامپیوتری، باعث تسهیل انتشار و اصلاح اطلاعات می‌شود و امکاناتی برای تعامل و مباحثه در عرصه خودمختار الکترونیک عرضه می‌دارد که از کنترل رسانه‌ها خارج است. علاوه بر این، مهم‌تر این است که شهروندان می‌توانند منظومه‌های ایدئولوژیک و سیاسی مختص به خود را تشکیل دهند؛ منظومه‌هایی که بر ساختار سیاسی مستقر پیشی می‌گیرند و بدین‌سان عرصه سیاسی انعطاف و انطباق‌پذیری می‌یابند (کاستلز: ۱۳۸۰، ۴۱۸) ابزارهای الکترونیک از طریق فراهم‌نمودن مشارکت در فضای مجازی امکان تبادل اطلاعات و تصمیم‌گیری سیاسی را برای شهروندان محقق می‌سازند که این امر در گسترش و رشد دموکراسی الکترونیک از طریق ارتباط کامپیوتری نقش پر اهمیتی را داراست. اگر این شکل از سیاست دموکراتیک به‌عنوان ابزار فهم مباحثه، نمایندگی و تصمیم‌گیری، استفاده شود، مطمئناً شکلی از دموکراسی را هم به‌لحاظ ملی و هم بین‌المللی، نهادی خواهد کرد (کاستلز، ۱۳۹۳: ۷۳۶).

بسیاری از اندیشمندان در حوزه فناوری اطلاعات و ارتباطات معتقد هستند که تحقق و شکل‌گیری دموکراسی دیجیتال، در نتیجه تحقق دولت الکترونیک و حکومت‌گری الکترونیک می‌باشد (Michael, 2008: 5-6)؛ به‌عبارتی حکومت‌گری الکترونیک، سه پیامد را با خود به همراه دارد که شامل؛ ۱- دموکراسی دیجیتال، ۲- تشکیل جوامع مجازی و در نهایت ۳- تجارت الکترونیک می‌شود. یکی از مفاهیمی که درون حکومت الکترونیک وجود دارد، دموکراسی

الکترونیک است که به چگونگی افزایش تعامل مردم با دولت و تأثیرگذاری آنها بر فرایند سیاستگذاری می‌باشد (توماس: ۲۰۰۳، ۱۲).

اندیشمندان این رویکرد، معتقدند که دولت الکترونیک، از طریق اعطای قدرت به شهروندان، می‌تواند موجب تحقق دموکراسی شود. کلیفت معتقد است دولت الکترونیک یا به عبارتی حکومت الکترونیک علاوه بر بهبود خدمات‌رسانی به مردم، موجب تعامل بیشتر مردم با دولت و مشارکت آنها در فرایندهای دموکراتیک می‌شود. یکی از نتایج حتمی دولت الکترونیک و حکومت الکترونیک، خلق دموکراسی دیجیتال است؛ به این معنا که با ظهور فناوری نوین ارتباطی و رشد تعداد کاربران، مردم از خدمات برخط استفاده می‌کنند. این امر موجب ازدیاد خواسته‌های آنها از دولت، مانند افزایش سرعت دستیابی به اطلاعات، تعامل بیشتر با دولت و نقش بیشتر آنها در فرایندهای تصمیم‌سازی گردد (Clift, 2004: 4).

همچنین به‌منظور تبیین دولت الکترونیک از نظریه «اشاعه و نوآوری» استفاده شد. راجرز و شومیکر در تعریف خود از نوآوری، هر ایده‌ای را که به‌نظر یک فرد جدید باشد، حتی اگر مدتی پیش کشف شده باشد را نوآوری می‌دانند و معتقدند که نوآوری‌ها همگی از یک سنخ نیستند. برای سنجش نوآوری‌ها از پنج ویژگی یاد می‌کنند؛ مزیت نسبی یک نوآوری، سازگاری آن با نظام ارزشی، پیچیدگی آن در یادگیری و کاربرد آن، آزمون‌پذیری و قابل رؤیت بودن نوآوری، پنج ویژگی مهم آنها هستند که میزان آن در موارد مختلف فرق می‌کند. در این پژوهش، ترجیح استفاده از خدمات الکترونیک به‌دلیل صرفه‌جویی در وقت و هزینه، سازگاری این خدمات با ارزش‌ها و عادت قبلی افراد، سادگی استفاده از خدمات دولت الکترونیک برای تمامی اقشار جامعه را می‌توان همان سه ویژگی نخست نوآوری دانست. اما در مورد دو ویژگی آخر - که به نوعی با یکدیگر مرتبط‌اند - تقریباً می‌توان گفت که برای عموم مردم یک جامعه، امکان آزمون خدمات الکترونیک در یک سطح محدود وجود ندارد و با الکترونیک‌شدن خدمات، آنها ناچار به استفاده از آن می‌باشند و نمی‌توانند به دلخواه خود، گزینشی عمل آورند مانند؛ کارت سوخت و بلیط مترو. اما ویژگی آخر که قابلیت رؤیت، نام دارد، می‌تواند به مقوله اعتماد یا عدم اعتماد به خدمات دولت الکترونیک کمک کند. مردم در صورتی که به درک و یقین در مورد پیامدهای مثبت استفاده از خدمات دولت الکترونیک واقف شوند و آثار آن را در زندگی خود و در جامعه مشاهده کنند، با اعتماد بیشتر و سرعت پذیرش بالاتر، از این خدمات استفاده می‌کنند. فرایند تصمیم‌گیری افراد یک جامعه برای استفاده یا عدم استفاده از یک نوآوری، شامل چهار مرحله دانش، ترغیب، تصمیم و هم‌نوایی می‌باشد که با عامل دیگر (یعنی کانال‌های ارتباطی) مربوط است. منظور از دانش، آگاهی افراد از یک نوآوری است که از طریق کانال‌های ارتباط شخصی و جمعی برای فرد حاصل می‌شود. ترغیب، به گرایش مساعد یا نامساعد فرد

برای استفاده از این خدمات و تصمیم، فعالیت‌های فرد جهت پذیرش یا رد آن نوآوری است و نهایتاً فرد تصمیم به هم‌نوایی با یک نوآوری می‌گیرد (راجرز و شومیکر، ۱۳۶۹: ۱۲).

از نظر راجرز و شومیکر، کانال‌های ارتباط جمعی برای افراد زودپذیر و کانال‌های ارتباط شخصی برای افراد دیرپذیر اثر بخشی بیشتری دارد. به عبارتی، می‌توان بیان نمود که پذیرش یک نوآوری به عوامل گوناگونی بستگی دارد. این پژوهش با این رویکرد به دنبال بررسی رابطه و نقش شبکه‌های اجتماعی در تشویق یا پذیرش استفاده از خدمات دولت الکترونیک می‌باشد.

پیامدهای نوآوری از دیگر مباحث مهم در این نظریه است که راجرز و شومیکر، آنها را کارکردی یا غیرکارکردی، آشکار یا پنهان و مستقیم و غیرمستقیم می‌دانند (همان، ۳۵۶). خدمات دولت الکترونیک علاوه بر پیامدهای کارکردی (مطلوب) آشکار و مستقیم، دارای پیامدهای کژکارکردی (نامطلوب) نیز هست که باید در یک برنامه‌ریزی درست و طراحی جامع برای دولت الکترونیک به این پیامدهای احتمالی توجه شود.

ظهور فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی به‌ویژه رشد شبکه‌های اینترنتی در شکل‌گیری و تقویت دموکراسی دیجیتال، نقش مؤثری داشته است. با این وجود، اندیشمندان مختلف در حوزه‌های ارتباطی و اجتماعی و... دیدگاه‌های متفاوتی در خصوص نقش شبکه‌های ارتباطی در شکل‌گیری دموکراسی دیجیتال دارند. اینترنت از طریق ویژگی‌های تعاملی بودن و گمنامی، امکان شکل‌گیری بحث و گفت‌وگوی آزاد و تبادل نظر را به‌صورت آنلاین و لحظه‌ای فراهم می‌سازد. چنین امکانی می‌تواند به کاربران فرصت برابری در استفاده از اطلاعات اعطا کند. پیدایش اینترنت به معنای این است که هر کس می‌تواند با حداقل تلاش و دشواری، به دیگران وصل بشود و دیدگاه‌هایش را برای فردی به‌خصوص یا همگان منتشر سازد (Obrien, 1999:13).

پیشینه پژوهش

در این بخش، با توجه به موضوع مورد مطالعه، به بخشی از پیشینه‌های تجربی انجام‌شده که با موضوع پژوهش مرتبط می‌باشد، اشاره می‌گردد:

- هادی خانیکی در مقاله‌ای تحت عنوان «دموکراسی دیجیتال»، به بررسی نقش فناوری‌های جدید اطلاعاتی و ارتباطی بر الگوهای مختلف دموکراسی و پیامدها و دلالت‌های دیجیتالی شدن دموکراسی پرداخته است.

- ندا جبلی در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود تحت عنوان «تأثیر تکنولوژی ارتباطات و اطلاعات بر تعمیق دموکراسی در کشورهای پیشرفته (دموکراسی دیجیتال)»، به بررسی تأثیر، رشد و گسترش فناوری‌های تکنولوژیکی و ارتباطات و اطلاعات بر شکل‌گیری دموکراسی دیجیتال در کشورهای پیشرفته پرداخته است. یافته‌های اسنادی پژوهش و نظریاتی که از

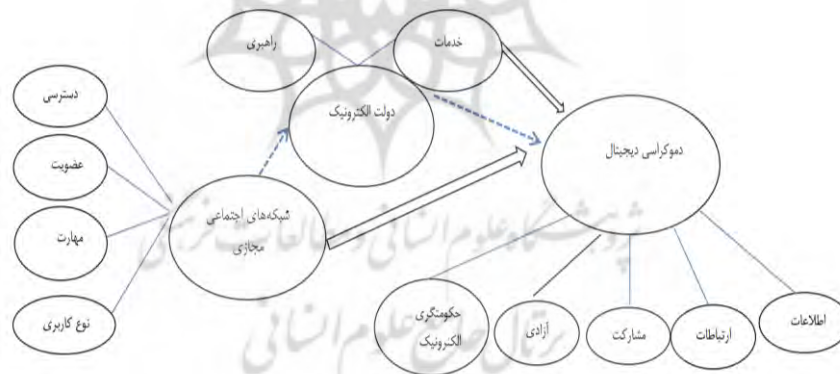
صاحب‌نظران در خصوص تأثیر تکنولوژی ارتباطات و اطلاعات بر تعمیق دموکراسی در کشورهای پیشرفته (دموکراسی دیجیتال) بیان شده، فرضیه پژوهش را تأیید می‌کند.

- پژوهشی دیگر با عنوان «نقش موبایل در حمایت از دموکراسی الکترونیک» توسط لوکا فریر انجام شده، به نقش فناوری‌های اطلاعاتی در رشد مشارکت شهروندان در زندگی اجتماعی اشاره دارد.

در پژوهشی که تحت عنوان «گسترش حوزه عمومی از طریق فضای مجازی: مطالعه موردی ایالت مینه‌سوتا در خصوص دموکراسی دیجیتال» توسط دالبرگ انجام شد، محقق به بررسی نقش فناوری‌های مجازی در رشد و گسترش دموکراسی دیجیتال پرداخته است و به فرصت‌هایی که اینترنت در رشد حوزه عمومی دارد، اشاره نموده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که اینترنت با ایجاد طرح‌های مشورتی آنلاین می‌تواند موجب گسترش حوزه عمومی و دموکراسی دیجیتال شود.

آنچه که پژوهش حاضر را از سایر تحقیقات متمایز می‌سازد، توجه به نقش شبکه‌های اینترنتی بر دموکراسی دیجیتال از طریق تشکیل دولت الکترونیک می‌باشد.

مدل تحلیلی و فرضیات پژوهش

- بین میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی و تحقق دموکراسی دیجیتال رابطه وجود دارد.

- بین میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی و گسترش خدمات دولت الکترونیک رابطه وجود دارد.

- بین میزان استفاده از خدمات دولت الکترونیک و تحقق دموکراسی دیجیتال رابطه وجود دارد.

روش پژوهش

پژوهش حاضر از روش پیمایش و تکنیک پرسشنامه، جهت جمع‌آوری اطلاعات استفاده نموده است. جامعه آماری، شامل کلیه دانشجویان دانشگاه مازندران می‌باشد. انتخاب این دانشجویان به‌عنوان جامعه آماری مورد نظر، به‌علت سهولت دسترسی به جامعه آماری و علاقه‌مندی محقق به شناخت این مسئله در نمونه مورد بررسی و انجام چنین پژوهشی در جامعه آماری مورد نظر بوده است. در پژوهش حاضر، به‌منظور تعیین حجم نمونه، از فرمول کوکران استفاده شده است. شیوه نمونه‌گیری انتخاب شده، نمونه‌گیری خوشه‌ای چند مرحله‌ای می‌باشد. برای تعیین حجم نمونه، از بین ۹۵۰۰ نفر از دانشجویان بر اساس فرمول کوکران ۳۷۵ نفر به‌عنوان نمونه مشخص شد که به‌منظور بالابردن اعتبار تحقیق و کاهش سطح خطای ناشی از نمونه‌گیری و احتمال ناقص‌بودن برخی از پرسشنامه‌ها، حجم نمونه از ۳۷۵ مورد به ۳۹۰ مورد افزایش یافت. جهت پردازش داده‌ها از نرم افزار SPSS استفاده شده است. در پژوهش فوق برای سنجش پایایی ابزار پژوهش از روش آلفا کرونباخ استفاده شد. ضریب آلفای کرونباخ برای مقیاس دموکراسی دیجیتال ۰/۹۶۹، دولت الکترونیک، ۰/۸۹۴ و شبکه‌های اجتماعی مجازی ۰/۸۳۸ می‌باشد.

تعاریف مفهومی و عملیاتی متغیرها

دموکراسی دیجیتال: به معنای استفاده از فناوری‌ها و استراتژی‌های ارتباطی و اطلاعاتی توسط بخش‌های دموکراتیک موجود در فرایندهای سیاسی جوامع محلی، ایالات، مناطق، ملل و البته در عرصه جهانی است. یعنی به‌کارگیری فناوری‌های اطلاعات برای پشتیبانی و توسعه مردم‌سالاری (فتحیان و تقوی، ۱۳۸۷: ۳۸). در واقع دموکراسی دیجیتال، فرصتی برای پل‌زدن بر روی شکاف‌های بین حاکمان و افراد تحت حکومت است که فرصت مشارکت در فرایندهای تصمیم‌گیری را برای افراد تحت حکومت و زمینه افزایش مشارکت شهروندان فراهم می‌سازد. تعریف عملیاتی دموکراسی دیجیتال: دموکراسی دیجیتال در پنج مؤلفه بررسی شد که شامل:

- ۱- اطلاعات: دسترسی به اطلاعات، دسترسی افقی (دسترسی به دیگران)، و دسترسی عمودی (دسترسی به حاکمان سیاسی).
- ۲- ارتباطات: مطلع‌شدن، درگیرشدن
- ۳- مشارکت: متصل‌شدن و مشارکت سیاسی
- ۴- دولت الکترونیک (حکومت‌گری الکترونیک): رأی‌گیری الکترونیک، شفافیت و پاسخگویی حکومت، آگاهی مردم از عملکرد دولت، دستیابی بدون تبعیض به اطلاعات، کارآمدی دولت

۵- آزادی: مؤلفه‌های حق گفت‌وگو برای همه، درباره همه موضوعات، حق پرسش برای همه، درباره همه موضوعات، فعالیت فارغ از اجبار درونی و بیرونی.

دولت الکترونیک: ارائه خدمات و اطلاعات دولتی از طریق اینترنت با سایر رسانه‌های الکترونیک که در این صورت شیوه‌های ارائه خدمات و اطلاعات مبتنی بر اینترنت است که برخلاف ساختارهای سنتی - که سلسله‌مراتبی و خطی و یک‌طرفه‌اند - در دولت الکترونیک شیوه ارائه خدمات حالتی غیرسلسله‌مراتبی، غیرخطی و دوطرفه به خود گرفته و به صورت ۲۴ ساعته و هفت روز هفته به ارائه خدمات برخط می‌پردازد (یعقوبی، ۱۳۸۶: ۱۶).

دولت الکترونیک شامل سه مؤلفه است: اقتصادی، اداری، فرهنگی-سیاسی.

شبکه اجتماعی: سایت‌هایی هستند که از یک سایت ساده مانند موتور جستجوگر با اضافه‌شدن امکاناتی مانند چت، ایمیل و امکانات دیگر که خاصیت به‌اشتراک‌گذاری را به کاربران خود ارائه می‌دهند (سلطانی، ۱۳۸۸، ۲۱).

شبکه‌های اجتماعی محل گردهمایی صدها میلیون کاربر اینترنت است که بدون توجه به مرز، زبان، جنسیت و فرهنگ به تعامل و تبادل اطلاعات می‌پردازند.

تعریف عملیاتی شبکه اجتماعی: شبکه اجتماعی شامل شش مؤلفه می‌شود: امکان استفاده، سابقه استفاده، عضویت، میزان استفاده، مهارت استفاده، نوع کاربری.

یافته‌های پژوهش

توصیف متغیرهای زمینه‌ای

با توجه به یافته‌های حاصل از پژوهش، ۵۷/۸ درصد پاسخگویان زن و ۴۲/۲ درصد پاسخگویان مرد می‌باشند. میانگین سنی پاسخگویان ۲۲ سال می‌باشد. همچنین ۸۵/۱۰ درصد پاسخگویان مجرد و ۱۴/۲ درصد پاسخگویان متأهل می‌باشند. ۸۰/۶ درصد پاسخگویان در مقطع کارشناسی و ۱۸/۶ درصد در مقطع کارشناسی ارشد و ۰/۶ درصد در مقطع دکتری می‌باشند. هزینه مصرفی ۵۱/۶ درصد پاسخگویان به‌طور متوسط در ماه کمتر از ۱ میلیون ریال و ۵/۶ درصد بین ۵ تا ۱۰ میلیون ریال می‌باشند. میانگین هزینه پاسخگویان ۲ میلیون ریال می‌باشد.

توصیف متغیر مستقل

نتایج نشان می‌دهد که، ۹۴/۹ درصد جامعه نمونه، به کامپیوتر و اینترنت دسترسی دارند و ۸۸/۷ درصد اینترنت را از طریق تلفن همراه استفاده می‌کنند. میانگین استفاده از اینترنت ۴:۲۴ ساعت در روز می‌باشد و میانگین مدت استفاده از اینترنت ۵ سال است. همچنین جامعه نمونه تحقیق نشان می‌دهد ۵۲/۶ درصد پاسخگویان عضو شبکه اجتماعی فیس‌بوک و ۱۷/۱

درصد پاسخگویان، عضو شبکه اجتماعی توییتر و ۸۹/۰ درصد پاسخگویان عضو شبکه اجتماعی تلگرام و ۱۵/۲ درصد پاسخگویان عضو شبکه اجتماعی لینکدین و ۵۰/۱ درصد پاسخگویان عضو گروه‌ها و انجمن‌های اینترنتی هستند. بیشترین میزان عضویت در شبکه اجتماعی تلگرام و کمترین میزان شبکه اجتماعی توییتر می‌باشد.

شبکه‌های اجتماعی

جدول (۱) توزیع فراوانی و نسبی استفاده از شبکه‌های اجتماعی

میانگین از ۴	زیاد		متوسط		کم		اصلا		شبکه‌های اجتماعی مجازی
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۳/۵۹۷۹	۱۷/۱	۶۴	۲۸/۰	۱۰۵	۵۱/۷	۱۹۴	۲/۷	۱۰	میزان استفاده از شبکه‌های اینترنتی
۳/۰۴۳۱	۴۲/۴	۱۵۹	۲۴/۸	۹۳	۲۵/۳	۹۵	۶/۴	۲۴	انواع کاربری شبکه‌های اجتماعی
۲/۴۵۰۷	۲۲/۱	۸۳	۱۹/۲	۷۲	۴۰/۳	۱۵۱	۱۸/۴	۶۹	مهارت استفاده شبکه‌های اجتماعی
۲/۵۵۴۱	۲۰/۵	۷۷	۲۳/۵	۸۸	۴۴/۸	۱۶۸	۹/۹	۳۷	شاخص کل استفاده از شبکه‌های اجتماعی

شاخص کل شبکه‌های اجتماعی، شامل سه بعد؛ میزان استفاده از شبکه‌های اینترنتی، نوع کاربری شبکه‌های اجتماعی، مهارت استفاده از شبکه‌های اجتماعی می‌شود. با توجه به یافته‌های پژوهش، میانگین میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی ۳/۵۹ است. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که میزان استفاده از شبکه‌های اینترنتی در بین پاسخگویان در سطح متوسط قرار دارد و میانگین شاخص مهارت استفاده شبکه‌های اجتماعی ۲/۴۵ می‌باشد. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت میزان مهارت استفاده از شبکه‌های اینترنتی در بین پاسخگویان در سطح پایین می‌باشد. از بین شاخص‌های مطرح‌شده، کم‌ترین میزان استفاده در شاخص مهارت استفاده شبکه‌های اجتماعی می‌باشد.

بر اساس جدول فوق میانگین شاخص کل شبکه‌های اجتماعی مجازی با سه شاخص فوق به‌طور کلی ۲/۵ می‌باشد که از سطح متوسط کمتر است.

انواع کاربری شبکه‌های اجتماعی

جدول (۲) توزیع فراوانی و نسبی نوع کاربری از شبکه‌های اجتماعی

نوع کاربری از شبکه اجتماعی	اصلا		کم		متوسط		زیاد		بی پاسخ		جمع
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	
علمی و آموزشی	۸	۲/۱	۲۵	۶/۷	۱۳۸	۳۶/۸	۲۰۴	۵۴/۴	۰	۰	۳۴۴۴۷
کسب اطلاعات و اخبار	۲۳	۶/۱	۶۷	۱۷/۹	۱۱۱	۲۹/۶	۱۷۳	۴۶/۱	۱	۳/۰	۳۱۶۰۴
تفریح و سرگرمی	۲۰	۵/۳	۶۲	۱۶/۵	۱۱۳	۲۹/۹	۱۷۹	۴۷/۷	۲	۰/۵	۳۲۰۶۴
ارتباط و انتشار محتوا اطلاعات	۵۱	۱۳/۶	۱۰۸	۲۸/۸	۱۲۷	۳۳/۹	۸۸	۲۳/۵	۱	۰/۳	۲۶۷۳۸
ارتباط و گفت‌وگو	۳۹	۱۰/۴	۷۴	۱۹/۷	۷۸	۲۰/۸	۱۸۳	۴۸/۸	۱	۰/۳	۳۱۰۸۲۹
مشارکت در مسائل سیاسی	۱۷۸	۴۷/۵	۱۱۳	۳۰/۱	۳۶	۹/۶	۴۵	۱۲/۰	۳	۰/۸	۱۱۸۶۰۲

جامعه نمونه تحقیق نشان می‌دهد که توزیع نسبی شاخص نوع کاربری شبکه‌های اجتماعی در ۶ گویه سنجیده می‌شود، طبق یافته‌های پژوهش، میانگین نوع کاربری علمی و آموزشی در بین پاسخگویان ۳/۴۳ است و لذا از سطح متوسط بیشتر است. میانگین نوع کاربری جهت ارتباط و انتشار محتوا اطلاعات در بین پاسخگویان ۲/۶۷ می‌باشد، بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که نوع کاربری ارتباطی پاسخگویان از شبکه‌های اجتماعی در سطح پایین‌تر از متوسط قرار دارد. میانگین نوع کاربری جهت مشارکت در مسائل سیاسی در بین پاسخگویان ۱/۸۶ می‌باشد، بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که نوع کاربری مشارکتی پاسخگویان از شبکه‌های اجتماعی در سطح پایین است. به طور کلی بیشترین کاربری پاسخگویان از شبکه‌های اجتماعی در زمینه علمی و آموزشی و کمترین میزان کاربری پاسخگویان از شبکه‌های اجتماعی در زمینه مسائل سیاسی است.

دولت الکترونیک

جدول (۳) توزیع فراوانی و نسبی خدمات دولت الکترونیک

نوع خدمات دولت الکترونیک	اصلا		کم		متوسط		زیاد	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
خدمات اقتصادی	۱۲	۳/۲	۷۶	۲۰/۳	۹۷	۲۵/۹	۱۸۹	۵۰/۴
خدمات اداری	۱۳	۳/۵	۱۸۶	۴۹/۶	۱۱۲	۲۹/۹	۶۳	۱۶/۸
خدمات فرهنگی سیاسی	۸	۲/۱	۱۸۱	۴۸/۳	۹۸	۲۶/۱	۸۸	۲۳/۵
شاخص کل خدمات دولت الکترونیک	۲	۰/۵	۱۱۰	۲۹/۳	۹۳	۲۴/۸	۱۶۸	۴۴/۸

دولت الکترونیک، شامل سه بُعد؛ خدمات اقتصادی، خدمات اداری، خدمات فرهنگی - سیاسی است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که بیشترین میانگین مربوط به استفاده از خدمات اقتصادی ۳/۲ می‌باشد که کمی از سطح متوسط بیشتر است. میانگین استفاده از خدمات اداری ۲/۶ می‌باشد.

میانگین استفاده از خدمات فرهنگی سیاسی نیز با ۲/۷ پایین‌تر از سطح متوسط است. در نتیجه، بیشترین استفاده کاربران از خدمات آنلاین دولت الکترونیک در عرصه خدمات اقتصادی بوده و همین امر، سبب شده که شاخص کل، قدری از متوسط بیشتر گردد.

دموکراسی دیجیتال

جدول (۴) توزیع نسبی ابعاد دموکراسی دیجیتال

میانگین از ۴	زیاد		متوسط		کم		اصلاً		ابعاد دموکراسی دیجیتال
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۲/۴۸۹۲	۱۴/۱	۵۳	۲۱/۳	۸۰	۶۲/۷	۲۳۵	۱/۱	۴	اطلاعات
۱/۶۸۲۱	۸/۰	۳۰	۶/۴	۲۴	۳۰/۱	۱۱۳	۵۳/۶	۲۰۱	آزادی
۱/۷۹۰۹	۷/۵	۲۸	۸/۳	۳۱	۳۹/۷	۱۴۹	۴۴/۰	۱۶۵	ارتباطات
۱/۶۵۸۷	۵/۳	۲۰	۴/۸	۱۸	۴۰/۳	۱۵۱	۴۹/۶	۱۸۶	مشارکت
۲/۲۷۷۳	۱۲/۳	۴۶	۱۹/۵	۷۳	۵۲/۰	۱۹۵	۱۶/۳	۶۱	حکومتگری الکترونیک
۲/۱۲۸۸	۸/۸	۳۳	۱۴/۱	۵۳	۵۵/۲	۲۰۷	۱۹/۲	۷۲	دموکراسی دیجیتال (کلی)

شاخص دموکراسی دیجیتال، شامل پنج بُعد؛ اطلاعات، آزادی، ارتباطات، مشارکت، حکومتگری الکترونیک است. میانگین ابعاد آزادی (۱/۶)، ارتباطات (۱/۷) و مشارکت (۱/۶) است که در نمونه مورد مطالعه، در حد بسیار کم قرار دارد و ابعاد اطلاعات (۲/۴) و حکومتگری الکترونیک (۲/۲) در سطح کم هستند. شاخص کلی هم (۲/۱) است که حاکی از پایین بودن این شاخص است.

آزمون فرضیات

جدول (۵) همبستگی پیرسون شبکه اجتماعی، دولت الکترونیک و دموکراسی دیجیتال

سطح معناداری	ضریب همبستگی	شبکه‌های اجتماعی مجازی و دموکراسی دیجیتال
۰/۰۰۰	۰/۳۷۳	
۰/۰۰۰	۰/۴۶۵	دولت الکترونیک و دموکراسی دیجیتال
۰/۰۰۰	۰/۵۴۷	شبکه اجتماعی مجازی و دولت الکترونیک

یافته‌های تبیینی پژوهش نشان می‌دهد که رابطه معناداری بین هر سه متغیر شبکه‌های اجتماعی مجازی و دموکراسی دیجیتال و دولت الکترونیک و دموکراسی دیجیتال و همچنین شبکه‌های اجتماعی و دولت الکترونیک، رابطه معنادار وجود دارد؛ یعنی هرچه استفاده از شبکه‌های اجتماعی بالاتر رود، میزان استفاده از خدمات دولت الکترونیک و دموکراسی دیجیتال بیشتر خواهد شد و نیز با استفاده بیشتر از دولت الکترونیک، دموکراسی دیجیتال افزایش می‌یابد.

تحلیل رگرسیونی

تحلیل رگرسیونی شبکه‌های اجتماعی مجازی و دولت الکترونیک با دموکراسی دیجیتال

جدول (۶) رگرسیون خطی جهت پیش‌بینی اثر شبکه‌های اجتماعی مجازی و دولت الکترونیک با دموکراسی دیجیتال

خطای معیار برآورد	R مجذور تعدیل شده	R Square (ضریب تعیین خالص)	R (ضریب تعیین)	
۳۸/۱۱۷	۰/۳۲۹	۰/۲۳۳	۰/۴۸۲	شاخص کل

نتایج جدول نشان می‌دهد که مجموع متغیرهای مستقل مذکور، حدود ۲۲ درصد از واریانس متغیر دموکراسی دیجیتال را پیش‌بینی می‌کند.

جدول (۷) رگرسیون خطی با تأکید بر ضریب F

نتایج آزمون F	منبع تغییرات	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مربعات	مقدار آزمون F	سطح معنی داری
شاخص کل	رگرسیون	۱۵۷۶۹۳/۳۵۳	۲	۷۸۸۴۶/۶۷۶	۵۴/۳۶۸	۰/۰۰۰
	باقیمانده	۵۱۸۶۹۰/۲۴۵	۳۵۷	۱۴۵۲/۹۱۴		
	مجموع	۶۷۶۳۸۳/۵۹۷	۳۵۹			

میزان F به دست آمده حاکی از آن است که متغیرهای مستقل شبکه اجتماعی مجازی و دولت الکترونیک تا حدی توانسته تغییرات دموکراسی دیجیتال را به‌عنوان متغیر وابسته تبیین کند.

جدول (۸) ضرایب رگرسیون خطی مقدار B

سطح معناداری	مقدار آزمون T	ضرایب استاندارد شده	ضرایب استاندارد نشده		متغیرهای وارد شده
		Beta	خطای معیار	B	
۰/۰۳۰	۲/۱۷۷		۹/۱۴۴	۱۹/۹۰۷	مقدار ثابت
۰/۰۰۰	۶/۶۵۹	۰/۳۷۸	۰/۱۷۵	۱/۱۶۵	دولت الکترونیک
۰/۰۰۷	۲/۷۱۴	۰/۱۵۴	۰/۴۸۰	۰/۴۸۰	شبکه اجتماعی

ضریب بتا (Beta) برای متغیر دولت الکترونیک ۰/۳۷۸ می‌باشد؛ یعنی به ازای یک انحراف استاندارد تغییر در متغیر دولت الکترونیک، میزان تحقق دموکراسی دیجیتال کل پاسخگویان ۰/۳۷۸ انحراف استاندارد افزایش خواهد یافت. همچنین ضریب رگرسیون متغیر شبکه اجتماعی مجازی در کل پاسخگویان برابر با ۰/۱۵۴ می‌باشد.

تحلیل مسیر

ارائه آماره‌های مربوط به تحلیل مسیر

جدول شماره (۹) مرحله اول: متغیر وابسته دموکراسی دیجیتال

R2	Sig	Beta	متغیر مستقل
۰/۲۳۳	۰/۰۰۰	۰/۳۷۸	دولت الکترونیک
	۰/۰۰۷	۰/۱۵۴	شبکه اجتماعی مجازی

جدول شماره (۱۰) مرحله دوم: متغیر وابسته میانی دولت الکترونیک

R2	Sig	Beta	متغیر مستقل
۰/۳۳۰	۰/۰۰۰	۰/۵۷۴	شبکه اجتماعی مجازی

جدول شماره (۱۱) مرحله سوم: متغیر وابسته دموکراسی دیجیتال

R2	Sig	Beta	متغیر مستقل
۰/۲۱۶	۰/۰۰۰	۰/۴۶۵	دولت الکترونیک

با توجه به جداول فوق تمامی متغیرها معنادار می‌باشند. دموکراسی دیجیتال وارد معادله رگرسیون شد و در مرحله بعد، دولت الکترونیک به‌عنوان متغیر وابسته وارد معادله رگرسیون

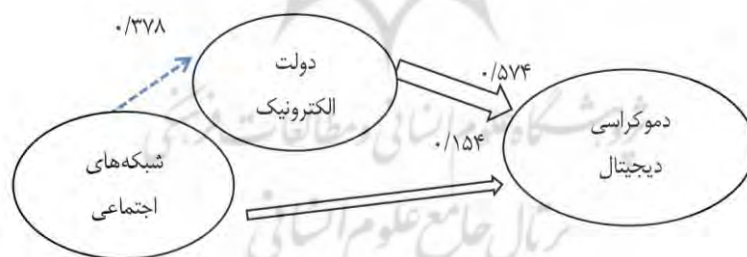
شده و با توجه به معناداری Sig و مقدار Beta اثر مستقیم و غیرمستقیم متغیرهای پیش بینی‌کننده بر متغیر وابسته شناسایی شد و در جدول ذیل این اثرات مربوط به مدل بیان گردیده است:

جدول شماره (۱۲) اثرات متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته دموکراسی دیجیتال

اثر کل	اثر غیرمستقیم	اثر مستقیم	متغیر مستقل
	(۰/۵۷۴*۰/۳۷۸)	۰/۱۵۴	شبکه اجتماعی مجازی
۰/۳۷۸		۰/۳۷۸	دولت الکترونیک

دولت الکترونیک قوی‌ترین و مهم‌ترین متغیر پیش‌بینی‌کننده دموکراسی دیجیتال در بین پاسخگویان می‌باشد که به صورت مستقیم بر دموکراسی دیجیتال تأثیر داشته است، اما شبکه اجتماعی مجازی نیز بعد از دولت الکترونیک متغیری می‌باشد که بیشترین قدرت تبیین و پیش‌بینی‌کنندگی دموکراسی دیجیتال را داراست و در مرحله آخر، شبکه اجتماعی به صورت غیرمستقیم و با متغیر واسط دولت الکترونیک بر دموکراسی دیجیتال تأثیرگذار می‌باشد. متغیرهای مستقل وارد شده در مدل تحلیلی این پژوهش، شبکه اجتماعی مجازی و دولت الکترونیک حدوداً ۲۴ درصد از واریانس دموکراسی دیجیتال را تبیین می‌کنند.

مدل تأیید شده پژوهش

نتیجه‌گیری

در این پژوهش، به منظور بررسی میزان تأثیرگذاری متغیر مستقل شبکه‌های اجتماعی مجازی بر متغیر وابسته دموکراسی دیجیتال در ایران، از مفهوم خدمات دولت الکترونیک به عنوان متغیر واسط استفاده شد. هر یک از متغیرهای تحقیق به شاخص‌های قابل سنجش تعریف عملیاتی شدند. متغیر شبکه‌های اجتماعی مجازی با شاخص‌های (میزان استفاده، نوع کاربری و

مهارت استفاده از شبکه‌های اجتماعی)، متغیر خدمات دولت الکترونیک با شاخص‌های (خدمات اقتصادی، اداری و فرهنگی-سیاسی) و متغیر دموکراسی دیجیتال با شاخص‌های (اطلاعات، ارتباطات، مشارکت، آزادی، حکومت‌داری الکترونیک) مورد سنجش قرار گرفتند.

همچنین، با توجه به اینکه نظریه دموکراسی گفت‌وگویی گیدنز، نظریه حوزه عمومی هابرماس و نظریه‌های دولت الکترونیک به نقش و جایگاه حوزه عمومی و دولت الکترونیک در تحقق دموکراسی دیجیتال می‌پردازند، ترکیبی از نظریه‌های گفته‌شده به‌عنوان چارچوب نظری پژوهش در نظر گرفته شد.

نظریه‌های مرتبط با حوزه عمومی به جایگاه و اهمیت حوزه عمومی در گسترش مشارکت، فارغ از اجبار و آزادی می‌پردازد. شبکه‌های اجتماعی مجازی با استفاده از امکان ارتباط گفت‌وگویی، می‌توانند در تحقق دموکراسی دیجیتال تأثیرگذار باشند. اگرچه شبکه‌های اجتماعی مجازی، با فراهم‌نمودن امکان ارتباط گفت‌وگویی زمینه تحقق دموکراسی دیجیتال را فراهم می‌کنند، اما در این بین نمی‌توان نقش دولت و راهبردهای آن را در تحقق و اجرای بهتر مشارکت مردمی نادیده گرفت. دولت با فراهم‌نمودن زیرساخت‌های دیجیتال و امکان فرصت برای مشارکت شهروندان جهت آگاهی از جزئیات عملکرد بهتر دولت و از طریق امکانات دولت الکترونیک به راحتی این امکان را برای افراد فراهم می‌کند که قادر به مشارکت و بیان نظرها و خواسته‌های خود در مسائل سیاسی و اجتماعی و... باشند.

نتایج همبستگی بین متغیر مستقل شبکه اجتماعی مجازی و متغیر وابسته دموکراسی دیجیتال، نشان داد که بین این دو متغیر همبستگی مستقیم و معنادار وجود دارد؛ به طوری که می‌توان گفت به موازات افزایش استفاده از شبکه‌های اجتماعی امکان تحقق دموکراسی دیجیتال افزایش خواهد یافت. در نهایت، این پژوهش رابطه معناداری بین شاخص کل دو متغیر شبکه اجتماعی مجازی و دموکراسی دیجیتال با ۹۹ درصد اطمینان معادل (۰/۳۷۳) قوی و مستقیم مشاهده کرده است.

طبق نتایج تحقیق حاضر، شبکه‌های اجتماعی با افزایش میزان اعتماد و آگاهی به شهروندان در خصوص استفاده از خدمات دولت الکترونیک زمینه رشد استفاده از خدمات دولت الکترونیک را فراهم می‌سازند. به عبارتی، با تمرکز بر چارچوب نظری پژوهش حاضر و بر اساس نظریه نوآوری، چنانچه مردم به درک و یقین در مورد پیامدهای مثبت استفاده از خدمات دولت الکترونیک واقف شوند و آثار آن را در زندگی خود و در جامعه مشاهده کنند، با اعتماد بیشتر و سرعت پذیرش بالاتری، از این خدمات استفاده می‌کنند. یافته‌های پژوهش، مبین رابطه میان دو متغیر شبکه اجتماعی و میزان استفاده از خدمات دولت الکترونیک است. از این رو، با افزایش استفاده از شبکه‌های اجتماعی، استفاده از خدمات دولتی نیز افزایش می‌یابد.

با تمرکز بر چارچوب نظری و یافته‌های پژوهش، دولت الکترونیک با فراهم‌نمودن کانال‌هایی برای ارتباط مداوم و مستمر با شهروندان، فرصت مشارکت را برای افراد فراهم نموده که می‌تواند منجر به تحقق دموکراسی دیجیتال گردد. رابطه بین این دو شاخص با ۹۹ درصد اطمینان معادل (۰/۴۶۵) قوی و مستقیم بوده است.

معادله رگرسیون نشان داد، تحقق دموکراسی دیجیتال متأثر از میزان استفاده از شبکه اجتماعی و دولت الکترونیک می‌باشد. چنانکه ۵۴ درصد از کل تغییرات تحقق دموکراسی دیجیتال در بین دانشجویان دانشگاه مازندران توسط دو متغیر مستقل شبکه‌های اجتماعی مجازی و دولت الکترونیک تبیین می‌شود.

دولت الکترونیک، قوی‌ترین و مهم‌ترین متغیر پیش‌بینی‌کننده بر تحقق دموکراسی دیجیتال، در بین جمعیت نمونه پژوهش حاضر است. شبکه‌های اجتماعی در این پژوهش، بعد از متغیر دولت الکترونیک بیشترین اثر را بر تحقق دموکراسی دیجیتال داشته است.

بحث و تفسیر

دموکراسی دیجیتال نوع جدیدی از دموکراسی می‌باشد که در نتیجه ظهور فناوری‌های جدید ارتباطی رشد و توسعه یافته و نقش و اهمیت آن با گسترش و نفوذ این فناوری‌های ارتباطی بیشتر می‌شود. فناوری‌های جدید امکان ارتباط و دسترسی به اطلاعات آسانتر و سریع‌تر را برای شهروندان فراهم نموده‌اند. شبکه‌های اجتماعی این توانایی را دارا هستند که با فراهم‌نمودن فضای عمومی و شکل‌گیری نوع جدیدی از حکومتگری تحت عنوان دولت الکترونیک، زمینه‌ای را برای تبادل اطلاعات و بحث و مشارکت گسترده‌تر شهروندان و درگیری‌های سیاسی عموم فراهم نمایند و موجب افزایش مشارکت و دخالت مستقیم شهروندان در تصمیم‌گیری‌های سیاسی می‌شوند. همچنین این توانایی را دارا می‌باشند که زمینه‌های شکل‌گیری آزادی و مردم‌سالاری و دموکراسی دیجیتال را فراهم سازند و آزادی انتخاب افراد را تقویت می‌کنند و زمینه فعال شدن مخاطب و شکل‌گیری و تعامل بین افراد را تسهیل می‌نماید.

پژوهش حاضر، به دنبال بررسی تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحقق دموکراسی دیجیتال می‌باشد. نتایج به دست آمده از یافته‌های توصیفی و تبیینی پژوهش نشان داد که رفتار پاسخگویان در استفاده از امکانات ارتباطی و گفت‌وگویی که شبکه‌های اجتماعی مجازی و دولت الکترونیک فراهم نموده‌اند؛ این دو فضا به عنوان حوزه‌ای امکانی در نظر گرفته می‌شود که پتانسیل زیادی برای ظهور دموکراسی دیجیتال دارد. اما شبکه‌های اجتماعی مجازی و دولت الکترونیک، صرف تأثیرگذاری در شکل‌گیری حوزه عمومی، نمی‌توانند در عمل موجب گسترش دموکراسی دیجیتال شوند. از این رو، عوامل دیگری همچون نقش دولت در گسترش آزادی‌ها،

همچنین علاقه و اهمیت مسائل سیاسی برای افراد و سایر عوامل در رشد و تحقق دموکراسی دیجیتال تأثیرگذار هستند. نتایج پژوهش با چارچوب نظری مبتنی بر آن هماهنگی داشته است. به عبارت دیگر، اگرچه رسالت حوزه عمومی نقد و نظارت مردم بر قدرت حاکم و تحقق دموکراسی مشارکتی در بین مردم است، شبکه‌های اجتماعی مجازی به عنوان حوزه امکان تحقق این امر، امکان گفت‌وگوهای سیاسی و نقد نظام‌های سیاسی را برای افراد فراهم می‌کنند؛ چیزی که این روزها بیش از پیش در عرصه اجتماعی کشور و جهان نیز قابل مشاهده است. افراد، در سطح گسترده برای هماهنگی کنش‌های اجتماعی و یا اطلاع‌رسانی در خصوص مسائل اجتماعی، سیاسی و... از شبکه‌های اجتماعی استفاده می‌کنند. حکومت‌ها نیز در هنگام ناآرامی‌های اجتماعی با محدودسازی یا سانسور تلاش می‌کنند این ابزار را خنثی نمایند.

شبکه‌های اجتماعی و دولت الکترونیک از طریق ارتباطات رایانه‌ای، با فراهم نمودن امکان تحقق حوزه عمومی این امکان را برای کاربران فراهم می‌کنند که بر حسب علایق‌شان، حوزه‌های عمومی متفاوتی را تجربه نمایند. در آن مشارکت داشته باشند و عموم کاربران قدرت کنش، مشارکت و انتقاد بسیار بالایی را تجربه نمایند. از سوی دیگر، شبکه‌های اجتماعی به دلیل ماهیت غیرمتمرکزی که برای کاربران فراهم می‌کنند، امکان انعطاف‌پذیری بیشتر را برای حاکمان در مقابل انتقادات شهروندان میسر می‌سازند.

در خاتمه می‌توان بیان کرد که اکثر کارشناسان علوم اجتماعی و سیاسی، با وجود آن که معتقدند فضای گفت‌وگوهای سیاسی در اینترنت عقلانی نیست و رسیدن به توافق در مسائل سیاسی دشوار است، اما ایجاد حوزه عمومی مجازی در توسعه مردم‌سالاری را مؤثر می‌دانند.

منابع

- 0 کاستلز، مانوئل. ترجمه: علیقلی، احد؛ خاکباز، افشین؛ چاوشیان، حسن. عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ. ۱۳۸۰ (جلد قدرت و هویت)؛ ویراستاری: پایا، علی. تهران: انتشارات طرح نو، چاپ پنجم.
- 0 کاستلز، مانوئل. ترجمه: علیقلی، احد؛ خاکباز، افشین؛ چاوشیان، حسن. عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ. ۱۳۸۰ (جلد ۳، پایان هزاره)؛ ویراستاری: پایا، علی. تهران: انتشارات طرح نو، چاپ پنجم.
- 0 جبلی، ندا. ۱۳۸۵-۸۶. تأثیر تکنولوژی ارتباطات و اطلاعات (ICT) بر تعمیق دموکراسی در کشورهای توسعه‌یافته (دموکراسی دیجیتال). پایان نامه کارشناسی ارشد رشته حقوق بین‌الملل. دانشگاه علامه طباطبایی.
- 0 جلایی پورحمیدرضا، ۱۳۸۳، دموکراسی گفت‌وگویی، تهران: مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره پنجم، شماره ۱.

- 0 خانیکی، هادی، دموکراسی دیجیتال، سال ۱۳۸۴، فصلنامه مطالعاتی و تحقیقاتی رسانه، سال پانزدهم، شماره ۳، ص ۵
- 0 راجرز؛ اورت ام، شومیکر؛ اف. فلید، رسانش و نوآوری‌ها: رهیافتی میان فرهنگی. ۱۳۶۹، شیراز: مرکز نشر دانشگاه شیراز.
- 0 ریتزر، جورج. ترجمه: محسن ثلاثی، نظریه‌های جامعه‌شناسی در دوران معاصر، ۱۳۸۷، تهران: انتشارات علمی
- 0 سلطانی، فاطمه. شبکه‌های اجتماعی و رفتار رأی دهی جوانان در مشهد. ۱۳۸۸، مجله جامعه‌شناسی ایران، پاییز ۱۳۸۸، دوره ۱۰، شماره ۳؛ صفحه ۳-۲۶.
- 0 سید علوی، مسعود. حوزه عمومی در فضای مجازی عوامل مرتبط با شکل‌گیری حوزه عمومی در اینترنت از دیدگاه کارشناسان علوم ارتباطات و علوم سیاسی. سال ۱۳۹۰. رساله دکتری تخصصی (phd). دانشگاه علامه طباطبایی دانشکده علوم اجتماعی.
- 0 سیدمن، استیون، ترجمه: جلیلی؛ هادی. کشاکش اراء در جامعه شناسی. ۱۳۸۶. تهران: نشر نی.
- 0 فتحیان، محمد. منیرالسادات، تقوی. انتخابات الکترونیک (بایسته‌ها و شیوه‌ها) ۱۳۸۷، تهران: مجلس اسلامی، مرکز پژوهش‌ها.
- 0 کاستلز، مانوئل. ترجمه: علیقلی، احد؛ خاکباز، افشین؛ چاوشیان، حسن. عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ. ۱۳۸۰ (جلد ۱ ظهور جامعه شبکه ای)؛ ویراستاری: پایا، علی. تهران: انتشارات طرح نو، چاپ پنجم.
- 0 کاستلز، مانوئل، ترجمه: بصیربان جهرمی؛ حسین. قدرت ارتباطات. اردیبهشت ۱۳۹۳. تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات. چاپ اول.
- 0 کسل، فلیپ، ترجمه: چاوشیان؛ حسن. چکیده اثار انتونی گیدنز. ۱۳۸۷. تهران: نشر ققنوس.
- 0 گیدنز، انتونی. ترجمه: جلایی پور؛ محمد رضا. چشم‌انداز جهانی شدن. ۱۳۸۴. تهران: انتشارات طرح نو.
- 0 هابرماس، یورگن، ترجمه: محمدی، جمال، دگرگونی ساختاری حوزه عمومی: کاوش در باب جامعه بورژوازی، ۱۳۸۴. تهران: انتشارات افکار.
- 0 هابرماس، یورگن، حوزه عمومی، تهران: فصلنامه ارغنون، سال ۱۳۸۱، شماره ۱۸.
- 0 یعقوبی، نور محمد. ۱۳۸۶. دولت الکترونیک: مدیریتی، تهران: نشر افکار.
- 0 Clift, Steven, "The Future Of E-Democracy", The 5. Year Plan. 2004, Fasci Colo: 21
Lingua: Binglese .
- 0 Dahlberg Lincoln "The Internet And Democratic Discourse: Exploring The Prospects Of Online Deliberative Forums Extending The Public Sphere "
2001, Information, Communication & Society, Volume 4, Issue 4, 2001, Pages 615-633 .
- 0 [http://www. web. nel/robrien,paperscivsou/](http://www.web.nel/robrien,paperscivsou/)
- 0 [http://www. e-democracy. org](http://www.e-democracy.org) .

- 0 Kaspersen, Lars B, (2000). Giddens, An Introduction A Social Theorist. Ombridge: Blacwell .
- 0 Larsen, Elena And Lee Rainie "The Rise Of The E-Citizen: How people Use Government Agencies Web Sites", Pew Internet & American Life Project, 2002: 1. Online at: <http://www.pewinternet.org> .
- 0 Louca Ferrari, Giacomo Cabri, Letiza Leonaridi " A Role Besed Mobile Agent Approach To Support E-Democracy " Applied Soft Computing, Volume 6, Lssue 1, November 2005, Peges 85-99 .
- 0 Michael N. Peart And Javier Ramos Diaz " The Comparative Projection Local E-Democracy Initiatives In Europe And North America " , Research Centeon Direct Democracy , University Of Ceneva. WWW. E -Democrncy Centra. Ch , Age 2008 , PP. 5-6.
- 0 Obrien Rory "Civil Society, The Public Sphere And The Internet " Paoer By Rory O, Bbrien 1999, Eebrualy 25
- 0 Thomas B. Rily And Cathia Gilbert Rily , "E-Governnce To E-Democracy: Examining The Erolutim", International Traching Survey Report, Number Fire, Www. Electronicgov. Net. 2003, P. 12.